

מהחתם סופר ועד הרצל

מחקר רציני או רומן היסטורי ?

מהחתם סופר ועד הרצל מאת ד"ר י. צבי זהבי, תולדות חיבת ציון וראשית הציונות בהונגריה, טרנסילבניה, סלובקיה, רוסיה הקרפטית, צפון יוגוסלביה ובורגנלנד.
יוצא לאור על ידי הספרייה הציונית, על יד הנהלת ההסתדרות הציונית, ירושלים תשכ"ו.

א

לפני זמן־מה נתקלו עיני במודעה על הופעת ספר חדש בשם "מהחתם סופר ועד הרצל", מאת ד"ר י. צבי זהבי. לא האמנתי לעיני — כל בר־בִּי־רִב־דְּחִיּוּמָא המצוי אצל תולדות עם ישראל המודרנית יודע שאין לך שתי קצוות יותר מרוחקים, לא בעולם המעשה ומה גם בעולם המחשבה התודעית־יהודית, משני השמות אלו שנשתלבו לתוך שמו של ספר חדש זה. שמו הפרובוקטיבי של הספר הוכיח, שבודאי הספר החדש הזה יהי' מלא תעודות חדשות, חומר ארכיוני מלא וגדוש, מסמכים חדשים לא שערים חוקרים מקודם — וממילא הערכה מחדש לכל ההנחות שנתקבלו עד כה בחקר יהדות הגר.

מלא תקוה התחלתי לקרא בספר. בהקדמת הספר אף היתה בה להחזיק תקוותי למה שאמצא בספר זה. הרי פיסקא קצרה מן ההקדמה:

"כל כותבי תולדות חיבת ציון קובעים, כי הרעיון להקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל בדרך טבעית, על ידי פעולות דיפלומטיות והתיישבות, נוצר במוחם של נוצרים אנגליים וצרפתים... לפי דעה זו חדר הרעיון דרך... הרב אלקלעי והרב קאלישער ואחרים רק באמצע המאה הי"ט... אך המקורות ההיסטוריים של תולדות חיבת ציון בהונגריה מוכיחים, כי ר' משה סופר ותלמידיו הם פעלו בשטח זה כבר בראשית המאה, הם קשרו קשרים דיפלומטיים עם ראשי מדינות, ארגנו עליות יהודים (ההדגשה שלי א. ש.) והיו פעילים באיסוף הכספים לטובתם".

הוי אומר כל ההיסטוריונים טעו, ומחבר הספר פותח לפנינו דרכים חדשות, דרכים אשר לא סלל אותן חוקר לפניו. ואמנם, מה נהדר המראה שד"ר זהבי מתאר לנגד עינינו: רבה הצעיר של דרעזניץ במוראביה שרק זה עתה הוזמן לרשת כסא הרבנות בק"ק מאטערשדארף המעטירה, דיתבתא על גדות הנהר ווערא ומי בארות, תחתית ההר הטוב רוזאליאה, ובצל צילה של מבצר האצילי פורכטענשטיין — ומשם מקשר קשרים דיפלומטיים עם ראשי המדינה... בלי ספק זהו השג לא קטן בעד רב צעיר — מה גם בימים ההם ובזמן ההוא. אחרי קריאת דברים אלו לא הייתי

1 התאריך המדויק מתי הגיע מרן למאטרשדארף אינו ידוע לי. אבל ברור שלא הגיע לשם עד קרוב לסוף שנת תקנ"ח. לפי זה הי' "בראשית המאה" במט"ד מעט יותר משנה אחת.

מופתע לגמרי לקרוא אחרי דפדוף קל שמרן זכה לאחר זמן לרבנות של עיר המלוכה פרעסבורג (מקום מושב המלכות לאי אלה חדשים בכל שנה), בעיקר בזכות חושו הדיפלומטי המפותח ובזכות עבודתו למען ארץ־ישראל. ההצעה לקבל אותו לפ"ב באה — לפי דבריו של ד"ר זהבי:

"כנראה היה מנהיגה של הקהילה נאמן־ביתו של ר' משה סופר, וידע על תוכניותיו בשטח הפעולה למען ארץ ישראל, והכיר בעובדה כי מפרעסבורג יש יותר אפשריות לפעול ולהפעיל את יהדות הונגריה ואירופה" (עמ' 55).

אין פלא איפוא ש"בשנת תקס"ז (1807) נענה ר' משה סופר להצעתה של קהילת פרעסבורג וקיבל על עצמו הרבנות בעיר זו..." (שם).

היי אומר שלא רק ההיסטוריונים שעסקו בתולדות חיבת ציון במדינת הגר טעו בדמיונם, אף כותבי תולדות מרן טחו עיניהם מראות האמת. כל אלה שידעו למסור פרטים מענינים ונאמנים המאומתים מתוך תעודות ארכיוניים וכתבי־יד אפילו אלו שידעו שמרן קבל שטר הרבנות בערב יוה"כ תקס"ז, והגיע לפ"ב ביום ג' פ' לך תקס"ז — אפילו דייקנים אלו לא ידעו מה שידע ד"ר זהבי, איך ובזכות מה זכה מרן לרבנות של ק"ק פרעסבורג.

רעיונות אלו הפריעו קצת את מנוחת נפשי, ועונג הקריאה. הפסקתי לרגע ושאלתי את עצמי — האם באמת? האם באמת כל כותבי תולדות מרן לא ידעו מתפעה נפלאה זו? האם אפשר שאף אחד מבני המשפחה, משפחת סופרים לא ידעו לספר מאימה על זה, האם אלפי תלמידיו ותלמידי תלמידיו שידעו למסור על כל פרטי חייו של מורם הגדול והדגול לא ידעו למסור כלום על עובדה נפלאה זו? האם אפשר שבמאה שנה ועשרים שנה ושבע שנה מאז עלות נשמת מרן למרומים לא שמע על כך אף איש אחד? ועוד: הלא ישנן די מסורות חיות המוסרות לנו תולדות קבלת מרן לפרעסבורג מתחילה, מעת שעלה במחשבה תחילה עד לקבלת על הרבנות שם. ומסורות אלו הלא מנוגדות הן בהחלט עם 'תגליתו' החדשה של ד"ר זהבי?

המשכתי לקרא בספר, אמנם עם גרעין של חדשנות שרעיונותי אלו העלו בלבי. לא היה צורך להרחיק גודל בקריאה והאכזבה התקפתני ברוב תוקפה. קריאה מיטדית שיכנעה אתי שהתקוות למצא תעודות חדשות, מסמכים חדשים או מקורות חדשים כתיבי־יד יתבדו. שוכנעתי שאפילו דברי־דפוס או מקורות ישנים שלא הישם להם לב עד כה לא ימצאו בספר הזה. ד"ר זהבי לא גילה מקורות חדשים לא לתולדות מרן — יגם לא לתולדות חיבת ציון בארץ הגר, בכל אותם הפרקים העיסקים משה הקניט עד לאחר ייסוד אם המושבות פתח־תקוה². אכזבתי זו לא היתה ואכזבה היחידה שנחלתי — נוכחתי לדעת שהספר הזה המתגסה להיות תולדות הציונית בהונגריה רחוק היא כמסחוי קשת ממה שנתרגלנו להגדיר בהארץ עבודה רצינית. ניכחתי לדעת שהמחבר דגן גילה בספר זה שחסרים לו הבבירים היסודיים ההיסטוריים רציני צריך להיות מצויד בהם. רצוי שההיס-

2 כיון שלא ראיתי את הספר משה יהלאה בשים לב, אין ברצוני להביע דעה על חלקו האחרון הזה.

טוריון ישתמש בכלי ראשון, במסמכים מן המקור עד כמה שזה אפשר — ד"ר זהבי לא עשה כן אף בספרים פופולריים הנמצאים אצל כל בעל-בית תורני; הוא מציין למקורות ומבטלם אף בלי שראה אותם; יש והוא מצטט, והוא אינו מבין הדברים הנמצאים לפניו; הוא אינו יודע שיש הבדל בין עובדא דוקמנטרית לבין עובדא משוערת; ד"ר זהבי חושב שהוא הפוסק האחרון — וכיון שכך מבטל דברי קודמיו כמעט במעוף יד; ויש שהוא מציע דברים כעובדות ודאיות, אף אם הדברים לא היו ולא נבראו; ועל הכל הוא מהין לפעמים לסלף מקורות להתאימם — את המקורות — למשפטים קדומים שלו.

האשמות אלו רציניות הן, אבל דוגמאות אחדות הלכות מן הספר כפי שתעלה המזלגה, בלי שום סדר, יספיקו להצביע לצדקת האשמות אלו. הדיגמאות לקוחות אכ ורק מן הפרקים הראשונים — פרקים העוסקים בעיקר בתקופה התרום חובב-ציונית, ולא מן הפרקים המאוחרים לדור זה.

ב

בפרק הראשון עוסק המחבר בפרשת בראשית, בתחילת הישוב היהודי על אדמת ארץ הגר. בסיומו של הפרק הזה, "סקירה על תולדות יהודי הונגריה עד המאה הי"ט", הוא עומד על הזכויות שנתנו ליהודים על ידי הקיסר יוסף השני. הוא אומר:

"החוק אושר אמנם על-גבי נייר, אבל מועצות הערים והמחוזות הסיפו להתגרות ביהודים, הטילו עליהם מסים כבדים מנשוא..."

כראיה לדבריו הוא מציין למקור בהערה:

"בספרו של ר' יחזקאל לנדא 'נודע ביהודה' חלק 'אורח-חיים' סעיף ע"א. נדפס מכתב משנת 1785, שנכתב לר' אליעזר לונדון שהיה רב בעיירה Bodrogkeresztur ובו רשימה של מסים ששילמו יהודי העיירה (Rohonc) (עמ' 33 ושם הערה 44).

הנוהג המסורתי בין אלה המשתמשים בספרי שאלות-ותשובות, בשעה שמביאים דבר מהם, שמצביעים על סימן זה או אחר ולא לסעיף, והמביא דברי הנוב"י עליו לציין בדיוק באיזה מהדורא נמצאת תשובתו המצוטטת (מהדורא קמא אי תנינא), כנראה שד"ר זהבי אינו מצוי אצל סוג ספרים אלו, ואף לא הטריח עצמו לפתוח הספר היסודי הזה, המצוי כמעט בכל בית יהודי ת"ח, ואינו קשה לראות מה שנמצא כתוב בו, ואילו הי' באמת מטריח את עצמו הי' נוכח לדעת שהסימן המדויק הוא סי' ע"א של חלק או"ח במהדורא התנינא, והי' נוכח לדעת שהתשובה כתובה לר' ליזר לונדון במדינת הגר', שחסר בתשובה זו תאריך מדויק, שנמצא כאן תשובה בהלכה ולא סתם 'מכתב', שהמדובר בתשובה הזו הוא דין הלכי — האם מותר להשתמש בפירות מיובשים לעשות מהם יי"ש לצורך הפסח — לא

3 נכון הדבר שרבה של בודרוג-קערעסטור בעת ההיא הי' הרה"ג ר' אליעזר לונדון. ונכון ג"כ שאליו מכון הנוב"י בתשובה זו — הניהי הזה כבר עלה בגורלו של ד"ר משה ריכטמאן בספרו ההונגארי: רבה של פראג, הרב יחזקאל לנדון ויחסי ליהודי הונגריה, בודא-פעסט 1905 עמ' 28. אבל בגוף המקור הזה אין זכר למקום מקבל התשובה.

עוד אלא הי' נוכח לדעת שאין זכר בתשובה זו לא לרוהונץ, לא למסים וארגוניות ולא לכל שאר הפרטים שמביאם — כביכול — מתוך התשובה הזו.

באותו הפרק דן ד"ר זהבי בזהותו של ר' יצחק הגר, המובא לפעמים בראשונים והוא מצטט דבריו מתוך ספר 'פתח סופרים' של ד"ר ברלינר. ד"ר אברהם ברלינר לא כתב ספר בשם הזה — כונת ד"ר זהבי לספר 'פליטת סופרים' ברסלוי 1872. אכן דבריו של ד"ר זהבי נובעים מתוך דברי ד"ר שמואל כהן⁴ שמביא את דברי ד"ר ברלינר בספרו בשם הנכון, בספר שצוין על ידי ד"ר זהבי (עמ' 19 והערה 9)⁵.

הן שאפשר לזקוף אי־דיוק זה על חשבון הלא־זעום של אי־דיוקים המפריעים את הקורא בספר הזה. כך למשל: ר' שמעון ורטהיימר במקום ר' שמשון (עמ' 27); מאטערסדורף בסביבת פרעסבורג (עמ' 36) — בשעה שמטר"ד נמצא בסביבת עדנבורג; ר' אהרן שפיטץ היה לפי דברי ד"ר זהבי רבה "של פרוסטיץ במחוז טרנצ'ין ואח"כ בהליטש". פרוסטיץ היא עיירה קטנה במורביאה ולא במחוז טרנצ'ין שהוא בארץ הגר. לפי ספרי השמוש ידוע שר' אהרן שפיץ הי' בתחילה רבה של פרוסטיץ, משם בא לטרנצ'ין (העיר ולא המחוז), ולאחרונה הי' רבה של האליטש (שם הגדולים מארץ הגר, ועוד). אם ידיעותיו של ד"ר זהבי מיוסדים על מקורות שנותנים הסדר כמו שהוא כותב כאן, אזי עליו הי' להצביע על מקורותיו. ד"ר זהבי כנראה שאינו יודע שספרו של הרה"ג ר' עקיבא יוסף שלעזינגער נקרא לב העיברי (ביו"ד אחרי העיין) ולא לב עברי⁶, ושספר הפופלרי הזה לא נדפס בשנת תקכ"ט (עמ' 93, הערה 22); וכמו כן ספר היסודי לתולדות מרן 'איגרות סופרים' גם כן נכתב ביו"ד אחרי האלף, ולא אגרות סופרים (עמ' 144 הערה 133 ועוד)⁶. אחד מתלמידי מרן, הרב הג' ר' יצחק אפלטקה מפראג, עלה ירושלמה עוד בימי בחרותו. שם נתאקלם בין הספרדים שמבנותיהם נשא אשתו. הוא נמשך בהרבה בדרכי חייו אחרי הנוהג שבין הספרדים, וגם סיגל לעצמו אופן החתימה שלהם, והוסיף לחתימתו אחרי שמו גם את הראשי־תיבות ס"ט. כמובן שד"ר זהבי אינו יכול לעבור על הזדמנות כזו בלי שיתן פירוש משלו, הוא כותב:

"יתכן שחקר בתולדות משפחתו ונתברר לו שהוא מגזע מגורשי ספרד"
(עמ' 123).

4 ד"ר שמואל הכהן בספרו ההונגרי: תולדות היהודים בהגר. ד"ר ש. כהן שוקל בטוב טעם ודעת את כל האפשרויות לזיהוי האישית ההיסטורית המוזכר כמה פעמים בתוספות ובספרות הראשונים; ר' יצחק הגר. ד"ר כהן הכיר את ספרו של ד"ר אברהם ברלינר, והכיר דעתו של זה על ר' יצחק הגר. הוא השתמש בספרו של ברלינר מתוך הסתכלות בספר עצמו — לעומתו ראה ד"ר זהבי רק את דברי ד"ר כהן.

5 אגב — ד"ר זהבי עומד שם באותו המקום (עמ' 19 הערה 9) על שמות של יהודי הונגריאה. מקור של 'בקיות' זו בשמות יהודי הגר, ומספר שמותם נובע ג"כ מדברי ד"ר הכהן הנ"ל, שהקדיש פרק מיוחד לבעית שמות יהודי ארץ הגר בימי השלטון הממלכה הראשונה ההונגרית. אכן, כנראה, שד"ר זהבי שוכח שספרו של הכהן נדפס בשנת 1884 ומאז נתגלו תעודות חדשות, אפילו מדור הראשון ההוא. כנראה שעשירת כרכי המאנומענטא יודאיקה הונגאריה שהופיעו מאז אינם ידועים לו.

6 העיר על כך כבר ידידי הביבליוגרף המצוין ר' נפתלי בן־מנחם, הצופה, כ"ו אדר תשכ"ו.

כאן נוהר ד"ר זהבי ומביע ההשערה (מגוחכת) זו כ"יתכן. אבל מה בכך? יהי אשכנזי או ספרדי, הדבר אינו מועיל ואף אינו מזיק. אכן דבר אחר מסופר על ידי ד"ר זהבי יותר רציני הוא. הוא מספר שהרה"ג ר' יצחק פראג ייסד בשנת תרכ"ו ישיבה בירושת"ו שרוב תלמידיה באו מבני עדות המזרח הספרדים בירי-שלים, שעליהם נמנה גם הוא רשמית, אף אם לא לגזעו ולארץ מוצאו. את שמו של המוסד הזה קרא לו "דורש ציון". כל זה ידוע הי' גם עד כה, מה שלא הי' ידוע ונודע לנו רק מתוך ספרו של ד"ר זהבי:

"השם 'דורש ציון' נבחר למוסד בעקבות דבריו של ר' משה סופר: "ציון דורש אין לה, מכלל דבעי דרישה" (עמ' 133).

אין כאן השערה אלא פסקנות ודאית, אבל אפשר להביע השערה אחרת במקצת. נעלם לפענ"ד מעיני המחבר שדברים אלה (המובאים לפעמים בדברי מרן זצ"ל) אינם משלו אלא הם דברי חז"ל במסכת ראש השנה דף ל' ע"א, ע"פ דברי הנביא "נדחה קראו לך ציון היא דורש אין לה" (ירמ' ל', י"ז).

ד"ר זהבי מספר על עוד תלמיד, ר' נפתלי הערץ ווייס זצ"ל שגם הוא זכה לעלות ארצה ולהשתקע בעיר הקדושה עיר עוז לנו. עליתו של זה לא הי' מן הדברים הקלים. רבות סבל סבלים גשמיים ורוחניים עד שזכה להחזיק בדרך ארצה קדם. אף גם אז, אחרי שכבר החזיק בדרך לא עזבוהו סבלותיו, גם אז היו כאלה שהיו רוצים לשכניעו שלא יעלה ארצה. יבוא כאן ד"ר זהבי וימשיך הסיפור בלשונו הוא:

"... אבל על ר' נפתלי הרץ השפיעו דברים [דבריו של איזה עלום שם,

שרצה להניעו מנסיעתו] בכון הפוך, הוא [= ר' נפתלי הרץ] אמר כרבו הנערץ 'ציון דורש אין לו, מכלל דבעי דרישה... (עמ' 142).

הרי גם הוא עשה כרבו — ולא כמאמר חז"ל. כאמור ר' נפתלי הערץ גבר על כל המניעים אותו והחזיק בדרך כמובן "בהתאם לדעת רבו, שמצוות העליה לרגל קיימת גם בזמן הזה" (עמ' 142), וכיון שכך עשו שניהם האב הזקן ר' נפתלי הרץ ווייס ובנו העלם בן העשר:

"את רוב דרכם מעיירתם [בטראנסילבניה] עד עיר הנמל פיומה שעל חוף הים האדריאטי ברג'לו" (עמ' 142). (הפיזור שלי א. ש.).

כמובן שמצוות עליה ברג'ל עד לחוף האדריאטי הוא בהתאם ללמדנותו של ד"ר זהבי, ולא (להבדיל) בהתאם לדעת רבו. יש לקבוע שלא רק שאין כאן שום התאמה לדעת מרן זי"ע, וגם המקור שממנו שאב ד"ר זהבי מעיד עדות שלימה נגד כל הבלים הללו. ר' יודא אהרן ווייס ז"ל, בנו הצעיר ומלווהו של ר' נפתלי הערץ מספר על כך בזכרונותיו, ומוסר שאביו בחר ללכת רגלי את כל הדרך לפיומה, לא רק משום עניו ומרודו, אלא משום שרצה לבטא בכך כיסופי נפשו וכיסופיו לזיכוי נפשו באופן הזה, טרם עלותו ארצה וטרם שידרוך על אדמת הקודש. הוא ביטא זאת בדברים אלה: "...שצריך להיות באמת גולה בנכר, להיות נע ונד, משום כך צריך לערוך גלות...". ר' יודא אהרן אינו

7 ר' יודא אהרן סג"ל ווייס: בשעריך ירושלם, ירושת"ו תש"ט עמ' 8. (שמו משתמש בערבוביה בספרו של זהבי בעמיד אחד הופיע — עמ' 142 — יהודה אריה, ובהערה יהודה אהרן).

מוכיר בענין הזה — הליכה ברגל — את דעת מרן. אם יש לו להד"ר זהבי החשק להראות בקיאותו ולמדנותו מוטב שיעשה זאת על חשבון עצמו, ואת כבודו של מרן יניח במקומו.

ועוד דוגמא אחת:

"בתשובה משנת תקצ"א (1831) לר' נתן נטע סג"ל, אב"ד באושפיצין, מתיר ר' משה סופר לפנות לערכאות הגויים כדי להציל על ידי כך קניין קרקע בארץ ישראל (עמ' 84)". ובהערה שם המקור לדבריו: "שם [= ח"ס חר"מ] דף ב' עמוד ב' (הערה 10)".

אכן — מה ענינו של רבה של אושפיצין, וקרקעות בארץ ישראל? האם היו לו אחוזת שדה וכרם שם? האם השקיע ממונו בנכסי דלא נידי באר"י? אבל לא נאריך בשאלות — יספיק לומר גם הפעם לא דובים ולא יער! אין כאן לא שאלה בעניני קרקעות ארץ-ישראל ואין כאן לא תשובה בעניני קרקעות בארץ ישראל. הבעי' שהציגה הרה"ג ר' נתן נטע לגדוי זצ"ל לפני מרן היא כך (לשון המפתחות של שו"ת ח"ס חו"מ סי' ג'):

"אי מותר להעלות דברים במכתבי ערכאות שאינם פועל יוצא לא לזכות ולא לחובה, לא לדון בין אדם לחבירו רק לקבל דברי העדים ולהעלותם בפראטאקאל שלהם שיהיה שמור ליום מועד למזכרת בעלמא, אי יש מיקר שם פלילים או לא. וביאר סוגיא דמס' גיטין מ"ד ע"ב המוכר בית לנכרי".

הרי השאלה כאשר היא — ועליה דן מרן בתשובתו. מרן בתוך דיונו בשאלה זו ראה לנכון להביא את דברי הגמ' גיטין ח' ע"ב ובב"ק פ' ע"ב הלוקח בית באר"י מגזי חזן בה לצורך ענינו הוא, אבל אין שם שום דיון להיתר או לאיסור, ואין שם פסק דין בנוגע למה שד"ר זהבי חושב שיש שם. פשוט ראה הגמרא המובאת — הציץ ונפגע!

התבאית מלמדנותו של ד"ר זהבי אינן יוצאות ללמד רק על עצמן אלא על הכלל כלי יוצאת יפותחית גם כן אשנב להבנתו את דברי מרן. נביא גם אי אלה מפגינים היקרים של 'עיבדו' של דברי מרן. יש ואנו מוצאים אותו דורש דברי מרן ממש כמין חימר. הרי דוגמא:

"בשנת תקפ"ז (1827) פנתה קהלה מאלזס אל ר' משה סופר בדברים הבאים [כאן מעתיק ד"ר זהבי חלק הגון מהשאלה, שהיא בעניני מעות רמבה"ג כרצו אנשי הקהלה לשנות לצדקה עירונית, ולא לשלחם לאר"י]. בשאלת השאלה מדוע פנתה בענין הזה [= מעות רמבה"ג] קהלה מאלזס וזקקא אל ר' משה סופר מפרעסבורג שגר במדינה אחרת במרחק רב מהם, בזמן שהיו רבנים באונים בסביבה הקרובה? נוסף על כך... לשם מה הי'

8 ד"ר זהבי בראה בקים להתבאיתו בתשובות כק"ז הח"ס זצ"ל בכל פעם על פי דפי הספר. ההזכרה של כרן נדפסו עצמים רבות ובכמה מאלה ההדפסות לא נשתמרו סדרי הדפוס — בדבון. ד"ר זהבי אינו נזהר לציין בכל פעם באיזה הוצאה הוא משתמש בה. בדבון היה בקל על הקורא אילו הי' מציין סתם מספר התשובות כנהוג. כדי להקל על הקורא ספרי אצ"י שבכל פעם מציין להלק חי"מ היה לפניו דפוס ראשון, וויען, תרכ"ב.

לקתלה רחוקה זו באלום צורך בהסכמתו של ר' משה סופר ז" (עמ' 66, הערה 89).

אכן קושיא עצומה היא והוא מוטיב לה והוא מפרק לה:

"מן ההכרח שהתשובה לשאלה זו היא זאת, כי בחוגי הרבנים באי-רופה, היה ידוע שאחד המארגנים והממונים הראשיים על הכספים של קופת רבי מאיר בעל הנס ומעות ארץ ישראל הוא ר' משה סופר... לכן מצא לנכון לבקש הסכמתו המפורשת לשנות הצדקה..." (עמ' 66/67). דהיינו שמרן נשאל לא מפני גדלו בתורה, ולא מפני שהי' המורה לדורו בהי' חידיעתו, אלא מפני שהוא הי' ממונה על כספי אר"י, ולא עוד אלא אנו רואים איך מתרחב שדה פעולתו בעניני ארץ ישראל של מרן זצ"ל. בראשונה הי' רק ארץ חג'ר ומורביאה⁹, והנה אנו מוצאים מצודתו כבר פרוסה על כל רחבי אירופה. אבל אם גביט במקור נראה שגם כאן מסולף המקור — אולי מתוך אי הבנה וחסרון כשרון לקרא דברים כאשר הם. הכותרת שעל התשובה המדוברת נקראת כך: "שלום וכ"ט ליי"נ הרב החרוץ המופלג המא"ה תל תלפיות יושב ברמה בניו עיניו כיוני הגיאות כש"ת... נ"י אב"ד ור"מ... מילידי מדינת עלזוס יע"א" (חלק ו' סי' כ"ז).

מהדירי תשובות מרן, העלימו משום מה את שמו של השואל. אבל הדברים ברורים שאין המדובר כאן בשאלה שבאה ממדינת עלזוס אלא השואל הוא 'מילידי מדינת עלזוס'. אם כן איפא מה לנו לכל הפלפול של הד"ר זהבין פשוט, כשל עוזר ונפל עוזר!

ד"ר זהבין לימד אותנו לדעת ערכו הרם של מרן לא רק כפוליטיקאי דיפלומט ממולח, הוא מוצא עוד תכונה מעט ידועה ברבינו "ר' משה סופר היה אדם בעל תבונה ואינטואיציה היסטורית עמוקה, מן המעטים בדור ההוא..." (עמ' 57). אבל עוד לא די בזה, ועוד כשרון יוצא מן הכלל מצא ד"ר זהבין, וגם עליה מעמיד אותנו:

"עובדא היא כי ר' משה סופר הקדיש חלק גדול מחייו ומרצו לענין ארץ ישראל. הוא לא פירסם מאמרים בעתונים בענין הזה, כי בתקופת שלטונו של מטרניך בעל יד-ברזל אי אפשר היה לכתוב בגלוי על הנושא הזה..." (עמ' 35).

כמובן חשוב לדעת מדוע לא כתב מרן מאמרים בעתונים. כמובן אילי היה מרן מעונין בנושאים אחרים נושאים שיד-הברזל של מטרניך לא הי' מכביד עליו נושאים כמו — תלמוד תורה ברבים. הרבצת תורה בישיבתו הרמה, עניני צדקה וחסד, עסקי אלמנות ויתומים או טרגדיות משפחתיות של עגונות חומיה, בדאי שהיה משתמש באמצעי העתונות לפרסם דעותיו. בדאי שהיה כותב מאמרים בעתונים — בלי ספק! ועל אף הערצתו העמוקה של ד"ר זהבין כלפי מרן, איני יכול לעבור בשתיקה על קושיא עצומה, קושיא גאוגית באמת. הוא כותב:

9 „והוא הי' גם הממונה על אוסף הכספים למען ארץ ישראל בבוהימיה, מרביה ובהנגרה" (עמ' 63). עד כמה שידוע, לא היה מרן מאספ כסף חוץ למדינתו, מדינת חג'ר.

"רבים שואלים, מדוע לא עלה בעצמו [=מרן] לארץ? ד"ר אליעזר כ"ץ עונה על שאלה זו, שכנראה שבריאותו הרופפת ודחקותו החומרית הם שהיו במונעי עלייתו. אך אין הדבר כן... " (עמ' 91).

בניגוד להמקובל 'שמיעוט רבים שניים' מוצא ד"ר זהבי מרבים השואלים שאלה הן רק 'שואל אחד' היינו את הד"ר כ"ץ שמוזכרו בהערה (שם הערה 19). שאלה גאונית היא זו בהחלט — כאילו גם בימי מרן היו רגילים אלה 'העוסקים בצרכי ציבור באמונה' לנסוע מסוף העולם עד סופה, בסילון בואינג 727, וכמובן על חשבון הרבים... אבל טוב לדעת בכל זאת, דעתו של ד"ר זהבי, שאינו מקבל תשובתו של קודמו. דעתו הוא שמרן לא עלה ארצה מפני שהוא ראה תפקיד חיוני להיות מן "המיישבים" יהודים בארץ ישראל ולא מן היושבים עליה. וגם זה דוקא כמו היום 'שהעוסקים בצרכי ציבור באמונה' שולחים אחרים לקיבוצים בעוד שהם יושבים על סיר הבשר בלונדון, בניו-יארק וכו' ?!

דברים אלו וכאלו ניתנים לא ח"ו כהשערות, כהצעות להתחשבות, כאפשרויות — הם ניתנים כהכרעות פסקניות שאין להתרהר אחריהן. ויש שד"ר זהבי מציג דברים כאלו אף בלי להטריח את עצמו לתת מקור, למשל: ד"ר זהבי מעתיק לצורך ענינו קטע הגון מתוך התשובה או"ח סי' ר"ג (עמ' 90) ובהערה (מס' 17) העיר על דברי עצמו בזה הלשון:

"על רעיון זה חוזר ר' משה סופר פעמים רבות, והוא מתווכח בזה עם בן דורו ר' חיים מוואלאזין וכן עם ר' משה טייטעלבוים, מנהיג החסידים בהונגריה, שטענו כי עיקר ישיבת ארץ-ישראל היא בשביל המצוות התלויות בארץ".

לא זכיתי לרדת לסוף דעתו של ד"ר זהבי מה הוא "הרעיון" שעליו חוזר מרן פעמים רבות. אבל מה שכתב שמרן התווכח בעניני ארץ ישראל עם הג' ר' חיים מוואלאזין וצ"ל — אין לו שחר כלל. עד כמה שידוע לא הי' לו למרן מגע אישי עם גאון ישראל הגר"ח, ממילא לא הי' לו ויכוח עמו לא בעניני ארץ ישראל ואף לא בענינים אחרים¹⁰. ואשר ליחסו עם מרן המר"מ טייטעלבוים בעל ישמח משה וצ"ל, הן נכון שעמו התוכח, והויכוחים ידועים למדי. עמו התוכח אף בעניני ארץ ישראל — אבל על וויכוח אידיולוגי אם המצוה לישב בארץ ישראל הוא רק משום קיום מצוות התלויות בארץ או משום טעם אחר, לא נודע לי מאומה¹¹. אם יש ויכוח כזה בספרות הרבנית או התולדותית, שומה היה על ד"ר זהבי להראות לנו איפא נמצא.

10 ד"ר זהבי אינו רושם מקור לדבריו. האם יש להניח שראה את דברי מר שמואל הכהן וויינגרטן: 'ר' משה (החתם סופר) ורבי חיים מוואלאזין', בקובץ הדביר, ירושת"ו תשי"א עמ' ע"ג—ע"ז? שם מדובר על השואות פולקלוריסטיות — אבל אין זכר לוויכוח בדבריו. (כמובן שדברי אלו נאמרו רק כהשערה).

11 אשר לעניני ארץ ישראל — גם בזה היו קשרים ביניהם. מהתכתבותם נשארו אי אלה שרידים: חוט המשולש, דראהביטש, דף מ'; קונטרס תולדות רבינו יהושע כ"ץ וצ"ל, ירושת"ו תשי"ט עמ' קל"ה—קל"ו, ועוד. אבל לוויכוח אידיולוגי — אין זכר למו.

ואם הכרעה פסקנית שאין להרהר אחריה המצוטטת היא אולי עול כלפי ההיסטוריה, וכלפי הביגרפיות של האישים שנסחבו על ידי ד"ר זהבי לתוך פיסקא המצוטטת. שונה הוא לגמרי 'פסק' אחר משלו — וגם הפעם ידבר ד"ר זהבי בלשונו הוא:

"ר' משה סופר לא התנגד גם לאיש מנדלסון, אלא לאותן יצירות שלו שהיתה בהן התנגדות להשקפת עולמה של היהדות המסורתית. הוא הקשיב בשמחת תורה לתרגום גרמני של מנדלסון לפרק ב'תהילים' (עמ' 95).

זהו הסך-הכל שיש לו לד"ר זהבי למסור על התנגדותו של מרן נגד רמ"ד. כמובן בדבריו הוא מרמז באופן מוסווה ובעירפול שמרן אף לא התנגד לפירושו התנ"ך של מנדלסון, ועדותו — אחרת מה היה לו להביא מה שמרן לא צוה להשתיק איזהו אורח-פורחי אחד שזמר מזמור עם תרגום משלו בשמחה"ת? ולפי דברי ד"ר זהבי התנגד מרן רק לאלה מיצירותיו של רמ"ד שהתנגדו למסורת — למה לא הראה מקור לדבריו אלו? באיזה מקום התנגד מרן ליצירות אלו? ומה הן היצירות — מה הן בדיוק — שהתנגד להם? ד"ר זהבי מכיר את צוואת מרן וצ"ל — הרי בפיסקא הבאה אחרי זו מיד, בלי הפסק כלל, מצטט מתוך הצוואה עם קידום דברים משלו ככה:

"בהתאם להשקפת עולמו הדתית-לאומית, דרש ר' משה סופר מבני משפחתו הזהירו משינוי השם, לשון ומלבוש..."

הבאה מהצוואה שבה כתוב מפורש גם כן, ודוקא הפיסקא היותר מפורסמת מתוך אותה הצוואה "בספרי רמ"ד אל תשלחו בו יד, ואז רגליכם לא תמעד עד עולמי עד". וכפי הנראה הכיר המחבר גם פיסקא זו, הרי תחילתה של זו ("חדשים מקרוב באו וכו'") מובאה על ידו, ועל פירושה של הבאה זו מתווכח עם ר' עקיבא יוסף שלעזינגער וצ"ל (ואין צריך לומר שד"ר זהבי דוחה דבריו במעוף יד!) (עמ' 94) ¹². אם כן איך זה העלים עין מפיסקא זו ואינה מביאה בהקשר לענין הזה? האם משום שפיסקא זו אינה 'בהתאם' 'להשקפת עולמו הדתית-לאומית' של ד"ר זהבי העלים עין ממנה? המענין בזה היא העובדה שיש כאן סילוף האמת על ידי הסוואה מכוונת ומגמתית. מוזר מאוד שהיסטוריון המהין להסוות עין בהעלם דבר כזה יהיה לכתוב כאשר ד"ר זהבי כותב "על עירפול המכוון של סגנון הצוואה שנעשתה על ידי ר' משה סופר..." (עמ' 93, הערה 25).

טח עיניהם מראות...

12 אשר לעדות התלמיד, ר' יעקב הירש בספרו מור דרור, לצערי אין הספר מצוי במחיצתי, ואין בידי לבדוק האמור שם. אבל אם זכרוני אינו מניחני בכוי"ב, מעיד התלמיד הזה על עצמו שלא ירד לסוף דעת רבו בכל הדברים, ובהרבה ענינים (עי' בהקדמת ספרו הנ"ל).

הקוטב שעליו סובב כל בנינו של ד"ר זהבי הוא, כפי שהבאנו למעלה, הנחתו שמרן ותלמידיו עבדו כבר בראשית המאה הי"ט למען יישוב ארץ-ישראל ולמען התישבות חקלאית עלי אדמתו. תפקידו של הספר הזה להראות איך שהמקורות ההיסטוריים של תולדות חיבת ציון מוכיחים את זה. הבאנו למעלה קטעים מדברי ד"ר זהבי, המשבחים את כשרונו הדיפלומאטי של מרן, שקשר לו יחסים טובים עם חוגים בעלי השפעה, 'עם ראשי המדינה'. מרן אף מקונן מר לפי דעתו של המחבר-דנן:

"שעם ישראל הפסיד את חכמת הדיפלומטיה והשלטון, וכתוצאה מכך אין הוא [=עם ישראל] מסוגל לפעול למען החזרת ארצו" (עמ' 44, הערה 33). הוא מצא, כביכול, בדרשותיו של מרן 'פירוש מדיני מובהק' המיוסד על הקדמות האר"י הקדוש (עמ' 61), וב"תורת משה" פיסקא המראה בפרוש "על תכניותיו הקונסטרוקטיביות בקשר לבנין הארץ..."¹³.

ד"ר זהבי מבקר גם את כל אלה שכתבו שמרן הי' רק ממבשרי-ציון. אף הם טעו, ואף הם הטעו אחרים עמהם, האמת היא "ר' משה סופר שייך לא רק למבשרים, הוא יצר תנועה..." (עמ' 35). הוא יודע אף לכוון את השעה מתי התחיל בעבודה רבת ההשפעה הזו, — הוא קובע "...החתם סופר. הוא התחיל בפעולות בשטח הזה בשנת תקנ"ט (1799)" (עמ' 34). ככה בדיוק.

מסימניה של הדיפלומטיה הטובה היא, ואולי הוא הסימן המובהק שלה, הכשרון לכוון העת-רצון, מתי השעה המוכשרת לפעול. מתי לבא בדרך קצרה ישר למטרה, ומתי לבא אליה בדרך ארוכה בעקיפין. כי עת לכל חפץ! מה היו הגורמים החיצוניים, שנתנו לו למרן הדחיפה לבא לרשות הרבים עם מחשבותיו, מה היה הכח שליבה את

13 ציין לתורת משה, שופטים עה"פ מי האיש וכו' (עמ' 63, הערה 78) כעל "פיסקא זו שמראה בפרוש תכניותיו הקונסטרוקטיביות בקשר לבנין הארץ..." "לצערי לא מצאתי רמזי הדברים שם — פשוט משום שהדברים שכן נמצאים שם אינם רומזים על מה שד"ר זהבי חושב שרומזים עליהם. פירושם של הדברים שם — פשוטים הם ומובנים בקלות.

מה שקובל ד"ר זהבי (שם) שהדברים הקונסטרוקטיבים והתכניות "איננה מופיעה בשאר המהדורות, שיצאו לאחר מותו של ר' משה סופר, בשעה שראשי החלוקה עמדו על כך שהמתיישבים בארץ לא יעסקו רק בתורה. צנזורה כזו על דיעותיו של ר' משה סופר אנו מוצאים בדור שאחריו בכמה מדבריו". מהבאה קצרה זו יוצא שד"ר זהבי אינו יודע:

(א) ששום ספר משל מרן לא יצא בחייו, וכולם יצאו רק אחרי מותו;

(ב) שכל ספרי 'תורת משה' מיוסדים על כל מהדוריו (ה' בדיוק), על כתבי יד שונים, ואין במהדורא זו מה שנמצא במהדורא אחרת;

(ג) יש שאיזהו 'ממהדורות' האלו גרסו מחדש — באלה גרסו בדיוק מה שנדפס באותה המהדורא בפעם הראשון;

(ד) שגוף פירושו בדברי מרן מיוסד על חוסר הבנה וחסרון ידיעה.

הניצוץ הדיפלומטי שהיה טמון בחובו של מרן טרם יצא ללהט את כל הגולה למתדורה גדולה. ד"ר זהבי יודע שורש הדברים וכותב:

"ר' משה סופר התחיל את פעולתו למען ישוב ארץ ישראל, כפי שאוכל להלך, בהשפעת כרוזו של נאפוליאון להקמת מדינה יהודית שהוצא ברביעי במרס 1799".

אכן מוסיף ד"ר זהבי בזהירות יתירה וכותב:

"כל פעולה גלויה בעניין הזה בימי המאבק והמלחמה בנאפוליאון היתה לסכן את חירותו ואף את חייו; לכן פעל ר' משה סופר בלי לעורר רעש גדול". (עמ' 35)

בפסקא זו מגלה לנו ד"ר זהבי שתי סודות; הסוד הראשון מקור התאריך המדויק של שנת תקנ"ט—1799 שבו התחיל מרן בעבודה למען ארץ-ישראל, וגם את הסוד השני — איך זה ששום אדם לא ידע על כך עד היום, עד שבא ד"ר זהבי וגילה רז זה. הטעם פשוט; מרן הוצרך לעבוד חרשית, בסודי-סודיות כדי שלא יודע לשום בר-נש!

.

בכדי שנעמוד על הרקע ההיסטורי של שנת תקנ"ט עלינו לדעת שמרן זצ"ל הי' במאטערשדארף כבר כחצי שנה — ונאפוליאון מצדו היה עסוק ראשו ורובו בכבוש מצרים, והעברת חיילותיו משם לסוריה (ארץ ישראל היה כלול בשם הזה, באותן הימים, כידוע), ואף שם מיצר על יפו והתחיל לחדור (או כך קוה) לבפנים הארץ. בשנים האחרונות נתגלה כרוז שיצא מתחת ידיו של נאפוליאון מאותו הזמן. תאריך המדויק של הכרוז הוא 20 אפריל 1799. בזה הבטיח ליהודים שבכל העולם שעם כיבושו את הארץ מידי התורכים, יחזיר את הארץ לידי יהודים כמדינה עצמאית תחת ממשלה יהודית. עם כרוז/מניפסט זה נשלח גם כן מכתב-לואי, החתום על ידי מי שמתואר שם כרבה הראשי של ירושלים, אהרן הלוי בן לוי (עמ' 63 והלאה). לפי דברי ד"ר זהבי היה למניפסט הזה השפעה מרובה, על פיו גויסו לחיילותיו הרבה יהודים שלחמו בחרף נפש על צד הצרפתים. נאפוליאון אף דאג על כך, באמצע המלחמה, שהכרוז/מניפסט הזה עם מכתב הלואי יגיע ויודע בין יהודי אירופה. "בכל אופן ידיעה עליו הגיעה לר' משה סופר זמן קצר אחרי הופעתו" (עמ' 40). ד"ר זהבי ששערי השערות פתוחות לפניו בכל עת, יודע אף לספר איך ובאיזו דרך בא המניפסט, בזמן קצר לידי מרן היושב בקצה מערבה של ארץ הגר תחת שלטון הקירא; "אולי באמצעות ידידו הרב יוסף דוד זינצהיים, שהיה מקורב לחוגי נאפוליאון...". (עמ' 40) ⁴.

מרן בחושו הדיפלומטי המפותח, ומה גם אחרי "שהעמיק חקר בתולדות ישראל ובתולדות העמים, ראה בכרוז הזה מפנה היסטורי בתולדות עם ישראל" (עמ' 45), והבין מיד שהגיע הזמן לעשות! ובאמת מיד התחיל בפעולה ממשית לנצל את המצב החדש, המפנה ההיסטורי, ממש התופעה החד פעמית בתולדות עם ישראל בגלותו, הזדמנות להשיב בנים לגבולם לנחלת אבותם. הוא התחיל בעבודת תעמולה

מסונפת, לדרוש בכל ז' באב, וכמובן גם בשאר הזמנויות, ואף לשיר את שירת דוד לכרמו.

1234567
אח"כ
באותה השנה בחג הסוכות חיבר שיר המתחיל במילים 'הללוי' הללי נפשי את ד'. בשירו הוא מוסיף לרמוז על תקוות הגאולה הקרובה שנתעוררה בלבו עם הכרזתו של נאפוליאון... (עמ' 45).
כמובן הכל נאה אף נעים. מצטער אני שיש צורך להפריע תמונה אידיאלית-שלונית זו — יש כאן פרובלימה קטנטנה, פרובלימה כרונולוגית היסטורית. שיר המצוטט יש לו תאריך מדויק ליום הולדו — ערב חג הסוכות (=לא בסוכות) של שנת שבראנו לכבודו לפ"ק, דהיינו יום י"ד תשרי שנת תקנ"ט המתאים עם יום 24 ספטמבר של שנת 1798, לא פחות משבע חדשים לפני תאריך של הכרזתו של המניפסט של נאפוליאון. אבל דברים קטנים כאלה, בעיות כרונולוגיות, כנראה, אינן מטרידות ביותר את ד"ר זהבי.

כדאית תעודה מעניינת זו של נפוליאון שנעקוב אחריה, שנבדוק מקורה, ונחקור את דרכה לתוך ההיסטוריה היהודית. הרי תעודה זו היא אחד הבסיסים שעליו מיוסד כל בנינו של ד"ר זהבי.

ד"ר זהבי מצטט תעודה יסודית זו לטיוריאה שלו מתוך כלי שני. ומסגנון ציונו למקור יש להסיק שד"ר זהבי אף לא ראה את התעודה במקור הראשון. אלו הם דבריו:

"מובא בספרו של ד"ר מרחביה: 'הציונות — אוצר תעודות פוליטיות', ירושלים, תש"ד, עמ' 15—17. השווה גם מאמרו של ד"ר קובלר ב-New Judea ספטמבר 1940, עמ' 189—190 שמצא העתק כרוז זה בעזבונו של ר' וואלף פלעקלש... " (עמ' 37, הערה 15).

השוה גם, זאת אומרת שד"ר זהבי לא הטריח את עצמו לראות תעודה זו, שהיא הקוטב של כל הטיאוריה שלו במקור. הוא לא ראה את דברי קובלר¹⁵. אילו הטריח את עצמו לבדוק היה רואה שד"ר קובלר הוא שגילה את התעודה הזאת, הוא עמד על חשיבותה לתולדות ישראל, והוא שפירסמה בראשונה בשנת 1940. כהיסטוריון בעל אחריות סיפר כל אופן התגלית — אחד מידידיו מר ארנסט פוגס, הביא אליו אי-פעם העתק מכונה בגרמנית מתעודה זו להראות אותה לידידו ד"ר קובלר. ד"ר קובלר בדקה והבין מה שנמצא לפניו. ועל פי שאלתו הודיע לו מר פוגס, שהעתק מכונה זה נעשה על ידו—הוא, שהעתיקה מתוך מקור, שלפי זכרונו היה כתוב בידי ר' וואלף פלעקש (שהיה לפי עדותו של מר פוגס אחיו של הג' ר' אלעזר פלעקש זצ"ל בעל שרית תשובה מאהבה) אבל לפניו, לפני מר

15 זהבי עמ' 37 הערה 15. הציון למאמרו של קובלר אינו שלם (שהרי ד"ר זהבי לא ראה דבריו) וכיון שמאמרו נדפס בעתון שאינו מצוי ביד כל כדאי לציין על הכתוב שם בדיוק Dr. Franz Kobler: Napoleon and the Restoration of the Jews to Palestine. New Judea, London, Spt. 1940 pp. 189—190 ; ibid Oct-Nov .pp. 18—19 ; ibid Dec. pp. 36—38 ; ibid 1941 Fep. pp. 69—70

ד"ר קובלר הספיק עוד לפני מותו לגמור מהדורא שני מעבודתו זו. עבודתו הורתבה עד כדי ספר. יש סיכוי שעבודה זו יראה אור בזמן לא רחוק.

פוגס, לא היה תעודה מקורית, שלפי הסברה, היתה צריכה להיות נדפסת בצרפתית. בעיות רבות קשורות בתעודה זו. ד"ר קובלר שהיה חוקר מתון והיסטוריון אחראי לא העלים עין מבעיות אלו. הוא ניסה לפרש מה שהיה בידו לפרש על פי השואה למקורות אחרים ובדיון של כל הידוע על יחסו של נפוליאון לאר"י וליהודים באותו העת. אחת הבעיות הקשות ביותר היא, איך לפרש באופן משכנע ההגירה של התעודה ממיצר שבארץ-ישראל להגיטו בפראג, ואיך באה תעודה זו במקורה או רק בהעתקה לידי ר' וואלף פלעקלש ראש הקהל של העיר ההיא בימים ההם (פרט זה שהוא היה ראש הקהל של פראג בעת ההיא, מיוסד רק על זכרוננו של מר פוגס, נין למשפחת ר' וואלף). ד"ר נ. מ. גלבר, אף הוא היסטוריון מנוסה, לא קיבל השערותיו של ד"ר קובלר מתוך נימוקים המבוססים על חקר התקופה, ותוצאות חקירותיו היו שאף הוא הציע השערות שונות מאלו של ד"ר קובלר לפרש בעיה העיקרית הזאת¹⁶. וכמובן עוד לא נאמר סוף פסוק בפרשה זו — ש' החוקרים הציעו 'השערות', ביססו 'השערות' אלו על ידיעתם הרחבה והניחו את הדברים... כהשערות. ראויים חוקרים רציניים אלו, שהעוסק בפרשה מענינת זו, — יחסו של נאפוליאון לארץ-ישראל, — שכל חוקר יעקוב אחרי דבריהם, טרם שיבטל אותם וטרם שיבא לידי השערות משלו. ד"ר זהבי — כאמור — לא ראה את מחקרו של ד"ר קובלר ואת דברי ד"ר גלבר הוא דותה כמעט כלאחר-יד, בלי תגובה מנומקת. ולעומתם הוא מעמיד את דעתו הוא בהחלטיות שאין להרהר אחריה. ואלו דבריו בנוגע לזה:

"השפעת הכרוזים לא איחרה לבא. יהודים רבים הצטרפו לחילותיו של נאפוליאון, הוא דאג כנראה לכך. שתוכן כרוזו וכרוז הרב לוי יגיע גם אל יהודי אירופה. בכל אופן ידיעה עליו הגיע לר' משה סופר זמן קצר אחרי הופעתו, אולי באמצעות ידידו הרב יוסף דוד

16 ד"ר קובלר משער שהכרוז הגיע לידי ר' וואלף פלעקלש דרך אחיו ר' אלעזר פלעקלש זצ"ל, מי שהיה ביחס ידידותי עם הצנזור קאראלוס פישער (אינו יהודי), ועל ידו יכול היה, שיבא המניפסט הזה מאיזה משרד רשמי למשרדו — והוא הראהו לר"א. וכיון שכך יכול הי' שישאר העתק ממנו בין כתבי המשפחה.

ד"ר נ"מ גלבר מציע השערה אחרת. לפי דעתו בא כרוז זה לידי הרה"ג ר' אלעזר פלעקלש במה שהי' בכל הזמן במלחמה עם הפראנקיסטים (ושאר שרידי השבתאים) בפראג. יש לו לד"ר גלבר על מה להישען בהשערותו שאצל הפראנקיסטים הי' ידוע הכרוז הזה, ושבידם הי' העתק ממנו. (ראה להלן הערה 19).

כהערה צדדית ארשה להעיר — ד"ר זהבי כותב בהקשר לכרוז הזה שנתגלה ב־1940: „על ידי כך נתבטלו בהחלט פקפקיו של פרופ' ב"צ דינבורג (דינור) בקשר לאמיתותו של כרוז הזה, עי' ספר ציונות... תרצ"ט עמ' 165—166". איך אפשר שפרופ' דינבורג יפקפק בשנת תרצ"ט על אמיתותו של כרוז שלא נתגלה עד לשנת ת"ש—תש"א? אכן טיפוסי הוא זה לשיטתו של ד"ר זהבי ולערך עבודתו.

:(כדאי ג"כ להשוות דברי ד"ר זהבי איך הוא 'מתפטר' מדברי דובנוב, עמ' 40, בפרק השפעת כרוזו של נאפוליאון).

זינצהיים. שהיה מקורב לחוגו של נאפוליאון, ושנקבע אחר כך כראש הסנהדרין בפאריס".

ר' משה סופר, שהעמיק חקר בתולדות ישראל ובתולדות העמים, ראה בכרוז הזה מפנה היסטורי בתולדות עם ישראל... " (עמ' 37, הערה 15, עמ' 37/38 הערה 16).

1234567

פסקנות זו, שר' משה סופר ראה הכרוז הזה, ושהכרוז עשה רושם על רואו, ר' משה סופר — אין צריך לומר אין לו שום יסוד. ד"ר זהבי מוסר הדברים הללו בלי שום מראי-מקום לדבריו. וכיון שכך, אין להם שום ערך כלל וכלל — אף לא זו של השערה מבוססת — רק הם סתם דברים בטלים, עד שיבסס דבריו עם מראי-מקומות נכונים.

טרם שנפרד מנפוליאון, וטרם שנאחל לעצמותיו העיפות 'מנוחה נכונה', נתעכב עוד לרגע לבדוק בפרשה זו — פרשת נפוליאון וכרוזו — עוד פסק-הלכה אחד של ד"ר זהבי.

ואלה דבריו:

"ידיעות על כרוזו של נפוליאון [=משל יום 20 אפריל 1799] היו נפוצות בפרסבורג, לא רק בין היהודים אלא גם בחוגי הכנסייה הקאטולית. הכומר הישועי יאנוש מאלנאר Molnár János שחי בשנים 1728—1808 וערך את הירחון Magyar Könyvesház בפרסבורג ואח"כ בבודאפעסט, כתב שם בהתמרמרות על 'ההצעה שהופצה בכתב בעולם ומעודדת את היהודים לחזור לירושלים... היהודים מביטים על בונאפרטה כעל משיחם'. (שם חלק 12, עמ' 48—50)". (עמ' 37 הערה 15 — הנוגע לענינו).

1234567

לשונו של ד"ר זהבי, הודאות שלו, הפסקנות שלו ותיאור הפלסטי של הריאקציה על הכומר הישועי (ש'כתב שם בהתמרמרות על...') מרשים לנו להניח שד"ר זהבי ראה את דברי מולנאר בכתבם וכלשונו. וכיון שכן, הוא מזכה לדברי עצמו הגישפנקא שהם באמת 'בר-סמכא'. נסיוני לימדני שלא להיות מן המאמינים לכל דבר. סדרת השנתון (ולא ירחון!) של Magyar Könyvesház יקרת המציאות היא מאד, ואינה בנמצא אפילו בספריות הגדולות באנגליה. כיון שכך הוצרכתי לשנות לאחד ממכרי שזיכני בטובו עם הצילומים של הדפים 48—50 מכרך 12 שי"ל בשנת 1799, הנמצא בספריה הלאומית בבודאפעסט¹⁷. לגמרי לא הופתעתי כאשר נבכחתי לדעת שדבריו של ד"ר זהבי מנוגדים הם בהחלט למה שנדפס במקור.

כך היה דרכו של מולנאר עורכו של השנתון. הוא אסף במשך שנה שלימה חומר מתוך עתונות העולם הגדול ידיעות על אירועיים של כל שנה ושנה, על הקורות עם ועם, על המתהווה בעולם הפוליטיקה והטכניקה, על אנשי שם ועל מיסדות והשגיהם וכו' וכו'. ומן החומר שנצטבר על ידו במשך השנה ערך מידי

17 אני מאד אסיר תודה לד"ר רוברט דן, עובד מדעי בספריה הלאומית בבודאפעסט (ספריה על שם סטפן צ'י) בעד הצילומים הללו. כמו כן אני מודה לו בעד תיאורו של השנתון הנ"ל ודרך עריכתו על ידי מולנאר יאנוש. תיאורי מבוסס על מכתבו אלי כ"ה ב בארץ 67.

שנה בשנה את השנתון שלו, ואחרי שערכם וסדרם הוציאם לאור תחלת שנה הבאה. כך החומר שנצטבר אצלו על מה שנתהווה בשנת 1798 הוציא לאור בחדשים הראשונים (לערך אפריל) של 1799. באמת יש בכרך של שנת 1799 ידיעות עד לחודש דצמבר של שנת 1798.

ומן הכלל אל הפרט — דפים 48—50 של כרך 12 שהופיע בשנת 1799. בראש עמ' 48 (שהוא העמוד הראשון המצוטט על ידי ד"ר זהבי) מוסר מולנאר פרטים על פלישתו של נפוליאון לאי מלטה. הוא מספר שביום 10 ביוני [1798] פלשו חילותיו על יבשת האי, ובעוד שני ימים, עד יום 12 בו, כבשו את האי כליל. אחרי דבריו אלה מביא מולנאר מן עתון צרפתי ידיעה על תקוותם של היהודים שהגנרל [בונאפרטה] יכבוש גם את ארץ ישראל ויתן ליהודים לשוב לארצם. כמובן מולנאר כותב בלשון הגר (וזה תרגומו):

"היהודים מביטים על בונאפרטה כעל משיחם, הם מקוים שכאשר יעלה בידי הגנרל לכבוש את ארץ הקדושה, אז יתן את ארץ הקדושה לששת מיליון היהודים הנפוצים על פני כל ארצות תבל. ועל ידיהם יקים ממלכה ירושלמית חדשה. אולי, וגם אפשר, שבעוד זמן יהפך בונאפרטה למשיחם של היהודים...".

מולנאר ממשיך בסיפורו ואחר כך מעתיק עוד ידיעה מתוך עתון צרפתי שהוא קורא לו A filozofiai Decas היינו העתון הפריזאי Decades philosophique et litteraire. וזה תרגום של מה שמולנאר מספר עד כמה שזה נוגע ישר לענינו: "באותו עתון מופיע גם כן מכתבו של יהודי אחד, הכותב לאחיו היהודים [די בכל אתר ואתר], שתוכנו הוא כזה — הגיע הזמן שנסיר מעלינו את עול השיעבוד המעיק על צוארינו. ערב־רב ארמי הוא המושל על ארץ הקדושה, ארץ שאבותינו הוגלו ממנו על ידי הרומיים, ארץ אשר שמרנו עליה עם דמינו, [ארץ אשר] זכרו עוד מסעיר אותנו...".

ליהודי עלום־השם הזה ישנם לו הצעות משלו איך לגשם שאיפותיו, לגרש את מושלי הארץ, יש לו אף תכנית לקרא לסנהדרין וכו' וכו'. אחרי העתיקו את האגרת הזאת מוסר מולנאר גם פרט על יהודי גרי לבוב המתלחשים בינם לבין עצמם בבתי המרוחאות על המתהווה בעולם הגדול ביחס לארה"ק. עם גמר עסקו עם היהודים הוא חוזר לסיפורו של האי מלטה ואיים הקטנים שנכבשו עמה, מצבם הגיאוגרפי וכו'. ועם זה מסתיים כל מה שמולנאר מספר בדפים 48—50 שבכרך 12 של השנתון שלו Magyar Könyvesház שי"ל בשנת 1799 — והכל כמובן מן הקורות בשנת 1798.

העתון, בו הופיע מכתבו של היהודי עלום־השם, ושממנו העתיק מולנאר, נשא את התאריך הנאפוליטני המתאים עם 19. April 1798.¹⁸ סך הכל היוצא מזה הוא — (א) מולנאר מעתיק מכתבו של יהודי־עלום־שם ולא כרוז/מניפסט של נפוליאון; (ב) המכתב הזה ידוע מזמן לתוקרי יחסו של נפוליאון ליהודים, וכולם ידעו שהוא אינו משל נפוליאון; (מ) שמכתב הזה הוא

18 ד"ר קובלר New Judea, מחברת דעצמבר 1940 קובע את התאריך המדויק שבו הופיע עתון זה.

מוקדם בלא פחות משנה של ימית (ויום אחד!) לתאריך של הכרוז של נפוליאון.

דברים אלו היו ידועים לכל, רק ד"ר זהבי לא ידע אותם. השאלת איסא נשאלת, איך יקרה זה? ארשה להביע השערה. ד"ר זהבי לגמרי לא ראה את דברי מולנאר במקורם. הוא ראה רק את דברי ד"ר ג. מ. גלבר במאמר שהבאתי כבר לעיל י. ראה דבריו של גלבר המצטט דברי מולנאר משנת 1799 — אזי מה קרוב יותר מלהניח שהדברים מוסבים על כרוזו של נפולאיון. כיון שראה מה שראה, רץ והדפיס מה שהדפיס. כראי' לדברי — שדברי ד"ר זהבי מיוסדים עד דבריו של ד"ר ג'מ גלבר — ארשה לצטט חצי פסקא משל ד"ר גלבר ולהשוותה עם חצי פסקא משל ד"ר זהבי.

גלבר כותב (בשנת תש"י):

"הצעה שהופצה בכתב בעולם ומעודדת את היהודים לחזור לירושלים..." (שם, עמ' 275 הערה ג36).

זהבי כותב (בשנת תשכ"ד):

"ההצעה שהופצה בכתב בעולם ומעודדת את היהודים לחזור לירושלים..." (זהבי, עמ' 37, הערה 15).

האם מקרי הוא ההתאמה הלשונית? האם באמת שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד? אתמהה!

בכל אופן ברור, שדבריו של זהבי הם יותר מרוחקים מן האמת המציאותית מהמרחק שבין שאיפותיו של נפוליאון לכיבוש עיר עוז לנו, ולאכזבתו משאיפותיו אלו.

ד

מתוך קטע שהבאנו לעיל מדבריו של ד"ר זהבי עמדנו כבר על כך, למה לא פירסם מן דבריו על דבר ארץ ישראל ברבים. לפי דבריו היה בזה סכנה, הרי ימי חירום היו ימים אלו, ימי מלחמת נאפוליאון עם אלה שהתגרה בהם. ואף מזהרים אנחנו על ידי ד"ר זהבי, שלא לשכוח שימים אלו היו ימי מטרניך — ומשם כך לא היה אפשרי שמרן יצא לרחוב העיר בכתבות לעתוננים, ובפעולה תעמלינית בפומבי. ועלינו לדעת:

"יש לזכור שכל מכתביו של ר' משה סופר עברו צינזורה, כפי שהעיד משהל מחז פרסבורג בעצמו, ובודאי שחשש [=ר' משה סופר] כי הטלטינית מקבלים דין וחשבון גם מדרשותיו. לכן הי' נוהר מאד בדבריו

19 ראה דברי ד"ר ג'מ גלבר: נפוליאון 1 וארץ ישראל, ספר דינאבורג, ירושלים תש"י עמ' 263—288. ראה בכי"ח הערה 36 שב'עמ' 275 שמביא את דברי מולנאר.

הכתב יצ"י הי' ידיעם לחוקרי בעלי מקצוע מומן. ד"ר גלבר בספר Zur Vor-geschichte des Zionismus, ורא, 1927 עמ' 42—48 עוסק בתעודה זו. בהערותיו מס' 9 שב'עמ' 278 ציין על ספריית הנוגע למכתב הזה — שם ציין שכבר סאקאלאו בספרו The History of Zionism vol. 2, pp. 220, 223 מעתיק את המכתב מהעתונות הצרפתית. גם ד"ר טיבלר במלים המצוטט לעיל מרחיב את הדיבור על חשיבותה של הערה זו. יחידה ביקור אר"י. היא מיסוף ידיעות ספרותיות על ידיעות קודמיו.

מענין תוכניות ביחס לירושלים, שהיתה התישבות מובהקת" (עמ' 46—47, והערה 44 שם).

אבל ידע מרן לכונן את השעה מתי לחשות ומתי לדבר:

"רק בשנים שהמצב הפוליטי הופשר במידה מה, הרשה לעצמו לדבר באופן קצת יותר בגלוי על תכניותיו ופעולותיו, וגם אז בזהירות יתירה ועל פי רוב ברמזים בלבד" (עמ' 35).

שומה הי' על מרן להיות זהיר בדבריו שהרי הצנזורה היתה מליאה עיינין כמלאך המוות. לכן מצא מרן תכנית משלו איך לקדם פני הצנזורה. היא הסתיר מחשבותיו ותכניותיו אף בדרושים — רק ברמזים — ואף השתמש בתחבולה מחוכמת זו לא רק בדבריו שבעל-פה אלא גם בדבריו שבכתב. אף את דרושיו שכתב שיעמדו לימים רבים כתב אותן באופן מוסווה ומעורפל, דבר — כמובן שלא עמד עליו איש עד כה!

תחבולה זו לא היתה היחידה שבה השתמש מרן, לסמא בה עין-הרע של הצנזורה המסוכנת. על עוד תופעה נפלאה מעמיד אותנו ד"ר זהבי:

"שגם זאת היתה אחת משיטות ההסוואה של ר' משה סופר כלפי השלטונות. את יום ז' באב קבע כיום הספד על גדולי ישראל שנפטרו באותה שנה. וכיון שהספרים לא עוררו חשד אצל השלטונות יכול היה לדבר בהודמנויות אלו על בעיות הגלות והגאולה. עי' בענין זה: ר' משה סופר, דרשות, קלויזענבורג תרפ"ט, כרך שני עמ' 610 בהערות" (עמ' 47, והערה 46).

לצערי לא ירדתי לסוף דעתו של ד"ר זהבי מה הוא רוצה להעיר בציין מקיר לדרשת ח"ס עמו' 610 בהערה 20. לא שם ולא בשום מקום אחר שבספר הענקי ספר דרשות ח"ס (על ג' חלקיו) נמצא רמז אף במלה אחת שמרן קבע יום ז' באב להספדים בכדי לסמא עיני הצנזורה.

כדאי אולי להעמיד הקורא התמים על העובדא (ולא השערה!) שמרן כבר קבע יום ז' באב להספד בהיותו עוד בדרעזניץ²¹. משנת תקנ"ד נשאר הספד שנשא ביום הזה — דהיינו ארבע שנים לפני כרוזו של נאפיליאן, והתחלת

20 ד"ר זהבי משתמש בהודמנויות שונות בהערה שבדרשת ח"ס כרך ב' עמ' 610 (עמ' 47 הערה 46, לעיל עמ' 43 הערה 33 בבילבול ובאי סדרים ועוד). אכן אף פעם אינו מזכיר בשמו את המהדיר ספר הנפלא הזה — ספר דרשות חתם סופר על שלש חלקיו — ובעל ההערות המלאות כל טוב. כנראה ששר השכחה גבר עליו — כמו שהשכיח ממני להעיר ממי לקח שם בדף 43 את 'הבקיאות' שלו בהערות 31—32, (הגמ' בתענית ובמכילתא פרשת יתרו), שניהם נקנו במשיכה בהערה שבעמוד 610 הנזכרת. לא פחות מוזר דרכו של ד"ר זהבי בהביא את דברי גדולי התורה, ושאותם מזכיר בשמם. את רבה של ברגסס, את הרה"ג ר' שלמה סופר מח"ס „חוס המשולש" קורא בכל הודמנויות רק שלמה סופר (למשל עמ' 76 הערה 111 ועוד); גם את רבה של קראקא הרה"ג ר' שמעון סופר קורא רק בשמו (עמ' 114 הערה 134 ועוד) ואפילו את דברי מרן הוא מהין לצטט „ראה בענין הזה גם משה סופר...". (עמ' 44 הערה 35).

21 ספר חתם סופר, דרשות ומאמרים, כרך שלישי, ירושת"ו תשי"ט, דף ע"א והלאה.

עבודתו התעמלנית המוסווה (לפי דבריו של זהבי) של מרן! אבל מה כחה של כרונולוגיאה כלפי דבריו של ד"ר זהבי?

בנוגע לידיעתו של מרן — כביכול — מהכרוז פסק ד"ר זהבי שמרן כן ראהו. עלינו הי' או לקבל דבריו או שלא לקבלם — אני מצדי לא קבלתים. לא כן הדבר בנוגע לדברי ד"ר זהבי בנוגע ליראת הרוממות של מרן מן הצנזורה האויסטטרית. כאן מצביע ד"ר זהבי על פרק ופסוק, ונותן מקור לדבריו. כמובן זה מקיל על עבודתו של חוקר הרוצה לדעת אמיתות הדברים, וכמה יש בהם מן היסוד המוצג וכמה מהם על יסוד הרועע, כרגליו של החלום, של אפס ועזוב. וכמובן שגם ניתן לנו בזה האפשרות לבדוק עד כמה "הסוזה" או "עירפל" ד"ר זהבי את המקורות. מקור לדבריו הם דבריו של הרה"ג ר' שלמה סופר זצ"ל רבה של ברגסאס, בספרו היסודי לחקר משפחת סופרים, ספר 'חוט המשולש'. ספר זה מצוי ולא קשה בו הבדיקה. הגר"ש סופר יודע לספר על שתי עובדות שהצנזורה בא במגע עם מרן זצ"ל. בשתייהן כמובן לא בגלוי. הוא מספר שאי-פעם התרעמו אי אלה עזי פנים בפרעסבורג על רבם הדגול, לפני שר המחוז. והוא — שר המחוז — דתה תלונתם והשיבם בשלילה. וכאן אצטט את דברי ספר חוטהמשולש:

"בעת ההיא [=שנת תקפ"ז] היה מושל המדינה [שטאטהאלטער] השר המרומם גראף אפאניי ... מאחר כי אנשי רשע ההמה השתדלו בכל תוקף ועז להוציא מחשבתם מן הכח אל הפועל וקדוש זקיני זצ"ל עיכב על ידם הלכו בקיבלנא אל מושל המדינה ... שאל אותם [=מושל המדינה] מה יאמר הרב שלכם ... ואף המה השיבו אמרים לא יקפיד אדונינו בדעת ורצון הרב שלנו כי עוד לא נגה לו אור ההשכלה והוא הולך חשכים ... בשמעו השר הישר באדם אשר פערו פיהם לבלי חוק ... השיבם באף ובחימה בלשין הזה: כפי הנראה אין אתם מכירים את גידל הרב שלכם כי הוא אדם גדול ורם, אבל אנחנו ידענו כי אחרי בואו לעירנו נסינו ובחנונו כשנה אחת כל המכתבים הבאים אליו והיוצאים מתחת ידינו...".

(חוהמ"ש דראהאביטש דף ל"ה ע"ב, בהערה).

דברים הללו מצטט ד"ר זהבי בחלקם בלשונם. ועוד ראינו מביא ד"ר זהבי מדברי ספר חוט המשולש (הנ"ל עמ' כ"ב). גם שם מסופר על מסירה שמסרו רשעי ישראל כנגד רבן. מרן זצ"ל, לפני השליטנות בשנת תקע"א. המלשין הלשין על מרן שהוא פסק באחת מתשובותיו כנגד דינא דמלכותא, בנוגע לחוק החדש שנתחדש בעקבות חוק פתיית צרך הכספי. אז בשנת תקע"א. הוא חיזק הלשנתו באמרו:

"בי אם יחשבו על הבי דואר ימצאו שמה מכתב ממנו [=ממרן] אשר יקיים דבריו בזה המסר, כי נידע לו [=למלשין] על פי מקרה כי כתב זקיני באותו היום תביעה בענין פיסול המטבע וכי כן רצו ראשי העיר לעמוד על הבהקרה. אולם תורה מגינה ומצלי ... אנטאן שמיעד ... ובא באישון לילה ... על ידי תבילה בא המכתב והוא בתורה לידי זקיני ...".

הרי לפנינו בקיר לדברי דר. זהבי כפי שהוא מציין להם בספרו בעמ' 46

הערה 44, ובעמ' 76 הערות 111—112 ועוד. שני המקומות ברר מללו, האחת שבשנת בואו של מרן לפרעסבורג, שנת תקס"ז בדקה הצנזורה את כל המכתבים הן אלה שבאו אליו והן אלה שיצאו ממנו, כשנה שלימה. הם רצו לעמוד על אפיו של רבה החדש של פרעסבורג, והשתמשו בתכסיס זה — וכפי המסופר יצא נקי בכל דרכיו. ועובדא השניה קרה בשנת תקע"א שעל פי הלשנה הי' סכנה שמכתב אחד הי' עומד להיבדק על ידי הצנזורה. זאת אומרת שהמדובר בשני סיפורים בלתי תלויים זה בזה בריחוק זמן של כארבע שנים — ורק צד שוה בהם שבשני הסיפורים יד הצנזורה באמצע.

חומר גולמי שבסיפורים אלו משתנה בידי ד"ר זהבי כחומר ביד היוצר. הבאנו כבר דבריו "ויש לזכור שכל מכתביו של ר' משה סופר עברו צנזורה...". (עמ' 47/46). זה ועוד עלינו גם לזכור:

„הממשלה ידעה השפעתו הגדולה של ר' משה סופר על יהודי הונגריה בפרט, ועל יהודי אירופה בכלל, ונתנה הוראה לבדוק את כל המכתבים היוצאים ממנו והמגיעים אליו... בידינו הודאת בעל דין בזה" (עמ' 75) 22.

כאמור, מן הציטטות שהבאתי לעיל יש לראות שלא רק שאין כאן איזה שהוא 'הודאת בעל דין' — אלא יש כאן סילוף וזיוף מגמתי במקורות בכדי 'סיהי' באפשרי, כביכול, להביא רא' לאיזהו עירפול והסוואה בדברי מרן. הסוואה ועירפול שכל מקורה בהזייה.

ה

עמדנו כבר על כך שתאריכים ועניני כרונולוגיה אינם מטרידים ביותר את מחבר הספר. עמדנו בזה גם כן על התופעה שחומר היסטורי שאפשר לעקוב עליו נעשה בידי ההיסטוריון ד"ר זהבי כחומר ביד היוצר. וגם עמדנו על כך ששתי רגליה של טיאוריאה הנפלאה הזאת מתנועעים כשתי אמות הסיפים. נשאר לנו עוד לבדוק ההנחה השלישית, והיא הקובעת כל ענין הספר של ד"ר זהבי, ומן הנבון גם בזה שד"ר זהבי ידבר בלשוננו הוא:

22 כדי לציין עוד דבר מבדר, עד כמה לא הבין ד"ר זהבי סיפור פשוט וקל, עלי להעתיק אי אלה שורות מספרו, וזה לשונו בדף 76 (בסוף הספור אודות הצנזורה): „השלטונות כיבדו את ר' משה סופר משום השכלתו הרחבה וכשרונו הדיפלומטי הגדול. בכל זאת לא הסכימו להצעת הברון רוטשילד מוזיגה שימונה לרב ראשי לכל הונגריה, משום שלא רצו לחזק על ידי כך את אחדותם של היהודים", עד כאן לשיני. כמובן בלי שיושיט לנו העזרה מאין לקח הסיפור החשוב הזה, שעין לא ראתה עד עתה! ? חוט המשולש הנ"ל (הדפסה חדשה, ירושת"ו תשכ"ד, עמ' צ"ה וכו', 'בכל ההוצאות הקודמות). שם נאמר שהברון רוטשילד הציע למרן שהוא ישתדל אצל הממשלה הגבוהים בווינא שמרן יתקבל לרב ראשי על כל מדינת הגר — אבל מרן דחה הצעה זו מתוך נימוקים חזקים ורחבי האופק כחכם הרואה את הנולד, ולא הניח לברון רוטשילד שיציע הדבר הזה. כנראה קראו ד"ר זהבי אי פעם הסיפור הזה — וכפי הגרסא 'התאים' עובדא זו למה שמתאים לתוך ספוריו.

„בשנת תקע"א בתקופה של שלום בין אוסטריה ונאפוליאון, החליט ר' משה סופר, שהגיעה השעה לארגן פעולה גדולה למען יישובה מחדש של ארץ ישראל על ידי יהודים, הוא תיאר ישוב שיחיה לא מן החלוקה, אלא מעבודה פרודוקטיבית. בשאלות-תשובות שלו, בדרשותיו ובחידושי-תורה שלו הוא חוזר פעמים רבות על הרעיון שהעולים לארץ ישראל צריכים לעסוק בעיקר בחקלאות ובמלאכה..." (עמ' 62).

הוא ציין כמקור על הרעיון שעליו חוזר מרן כמה פעמים, רק להאמור בחידושי מרן: סוכה, פרק לולב הגזול (ל"ו ע"ב) ד"ה דומה לכושי. (האם חידוש זה נכתב בשנת תקע"א?). אבל לא ברעיונות אנו עסוקים, מעונינים אנו בעובדות בפעולות ממשיות. 'פעולה גדולה למען ארץ ישראל' מהיא? גם בזה ידבר ד"ר זהבי בלשוננו-הוא:

„לפי תעודות שפירסם ד"ר נ"מ גלבר מן הארכיון הקיסרי בווינה התארגנה עלייה של שמונים משפחות, כ-500 נפש, שהחליטו בשנת 1811 לעלות לארץ ישראל ולעסוק בחקלאות. החלטה זו קשורה במצבם של היהודים באוסטריה, שהתערער אז באופן פתאומי. כתוצאה מן ההוצאות הרבות של ממלכת אוסטריה על המלחמות בנאפוליאון, נוצר משבר כספי קשה במדינה. ב-15 במרס 1811 הוצאה תקנה, שערך הכסף יורד ב-80 אחוזים; והיהודים שרכושם היה רק בכסף מזומן, הפסידו כמעט הכול. לפי המסמכים הטיף אז יהודי אלמוני בבוהימיה לעלות לארץ-ישראל ולהיאחז בה בעבודה חקלאית. הואיל ובאוסטריה-הונגרית היה ר' משה סופר היחידי בדור ההוא, שהתמסר לרעיון של עליית חקלאים לארץ-ישראל, והוא היה גם הממונה על אוסף הכספים למען ארץ ישראל בבוהימיה, במורביה ובהונגריה, יש לשער שהוא עמד מאחורי האירגון הזה, ויש סמוכין להשערה זו בעובדא ששיירת העולים שיצאה מבוהימיה עברה דרך ניקולסבורג ובאה לפרעסבורג, ולפי המסמכים שנתקבלו בקהלנו של ר' משה סופר בסבר פנים יפות ובלבביות. בוודאי צוידו שם גם בכסף להוצאת הדרך. משפחות אלו מכרו את כל שארית רכושם, וקני מכשירים חקלאיים, עגלות וסוסים והחליטו לנסוע בעגלות האלה דרך הונגריה והבלקן לארץ ישראל. הם יצאו לדרך מצויידים במכתבי המלצה מרבני פראג אל הקהלות שדרךן היה עליהן לעבור" (עמ' 62—63).

ובהערה לסיפור מרנין זה הוא מראה המקור בהערה 79, וכותב:

„עלייה זו אורגנה, בחשאי כנראה על ידי ר' משה סופר, ידידו האני[נטימי ר' מרדכי בנעט (יליד הונגריה, רבה של ניקולסבורג אז) ורבני פראג, יש לשער שהשתתף עמהם גם ר' וואלף פלקלש ראש קהילת פראג, שבעזבונו נמצא העתק מכרוזו של נאפוליאון."

אבל עוד לא די בזה, מחבר הספר חוזר על הדברים הללו באופנים שונים במקומות אחרים בספרו. כך בדף 55/56 מספר על המעבר בארץ הגר:

„הקשרים שנוצרו בין ר' משה סופר ובין הנסיך הגדול יוהאן בתקופה זו... יש לשער כי קשרים אלו נוצלו גם להשגת מכתבי המלצה מחצר הקיסר, באירגון העלייה החקלאית מבוהימיה-מורביה של 500 נפש. לפי המסמכים

נתן הקיסר בשנת 1811 מכתב המלצה לעולים אלה למעבר חפשי בארצות חסותו...".

ועל הדבר הזה חזר ד"ר זהבי שוב בעמ' 61, עם אי אלה ידיעות קטנות נוספות שלא נודעו עוד כשבעה-שמנה דפים לפני כן, וזה לשינוי:

"ר' משה סופר היו לו קשרים עם השלטונות בווינא, וביחוד עם אחיו של הקיסר, הנסיך יוהאן — — כנראה על ידי קשרים אלו הושגו מכתבי המלצה מן השלטונות בווינא אל השלטונות התורכית..."

אינו מן הענין לנושא שלפנינו — גורלה של השיירה הפלאית-חלוצית זו. היא נכשלה, לצער בת רבים, ולא זכתה להיאחו בארץ-האבות, ואף ארצנו לא זכתה ליבולה, ולא העלתה לה ארוכה. המענין אותנו בזה, היא הימנעות של הסיפור ובדיקת יחסו של הסיפור אל הדברים שד"ר זהבי מייחס אותם אל מרן זצ"ל. נראה האם בדיקה ביקורתית תעלה ארוכה לטיאוריה של ד"ר זהבי.

דברי ד"ר ג'מ גלבר, שעליהם נשען ד"ר זהבי בפרק הזה נדפסו בשנת תשי"ג בירושת"ו בקובץ "ירושלים" — כמצוין על ידי ד"ר זהבי בעמ' 63 הערה 79 (עם טעות קל, במקום אשר מסומן שם עמ' רמ"ה—רמ"ו צריך לומר רמ"ג—רמ"ד). השואה קלה תעיד שרוב הדברים שד"ר זהבי מוסרם כאילו באים מאותו המקור קלוטים הם מהאזכור. ד"ר גלבר מעתיק דבריו מעתון שנדפס בבוהימיה בשנת 1812, ושוב נעתקו בעתון אחר, כתב-עת Freya בבוהימיה בשנת 1866 ("ירושלים", עמ' רמ"ד הערה 3), ולא כמו שנמסר המקור על ידי ד"ר זהבי "תעודות שפירסם ד"ר ג'מ גלבר מן הארכיון הקיסרי בווינא". אין ספק שכל בר בי רב מבין החילוק שבין מסמך הנמסר על ידי תעודה רשמית השמורה בארכיון ממלכתי, לריפורטג' בכתב-עת אבסקורנטי. ד"ר ג'מ גלבר, שהוא כאמור היסטוריון נאמן, מסר הדברים כהויותן — ד"ר זהבי כדי להשביח מקחו כתב מה שכתב. בכל המסמך של ד"ר גלבר אין שמו של מרן רמוז בו, ולצרף את שמו של מרן עם איש זה שלפי דברי ד"ר גלבר "באותם הימים הסתובב ביישובי היהודים בבוהימיה הדרומית יהודי אלמוני והטיף לעליה לאר"י ולעבודת האדמה" אינו אלא זיוף זול הנובע מקטנות דמוחין.

במסמך כפי שנמסר על ידי ד"ר גלבר נזכרים רבני פראג (עלומי שם) שנתנו מכתבי המלצה בידיהם של הנוסעים; אשר לניקולסבורג ולפרעסבורג נמסר על ידי ד"ר גלבר ששם "נתקבלו על ידי היהודים בלבביות. קהלות אלו השיגו להם גם מכתבי המלצה מוינה אל השלטונות בתורכיה". לא כן אצל ד"ר זהבי. בידיו 'מקורות' הם כתומר ביד היוצר ברצותו מרחיב עוז וברצותו מגזם... הוא ממשיך לתוך התעודה את המהר"ם בנעט (גם הוא יליד מדינת הגר'!), את ראש הקהל של קהל קדוש פראג — את ר' וואלף פלעקלש, וכמובן שאת "המזרח-שטאט" הוא מציע להמארגן, המטיף לעליה, מי שעומד על גביהם, מאחוריהם והולך לפניהם, הלוחם בעד היישוב החקלאי, הוא היחידי בין רבני הגר', הוא המאסף את כל כסף הקדשים בהונגריה, בבוהימיה במורביה באלזס בכל אירופה... הוא הדיפלומט המצייד אותם עם מכתבים כמובן מכתבים מידי אחי הקיסר (ולמה לא מן הקיסר עצמו?)... ואפילו הכי, הכל נעשה בחשאי קול דממה דקה לא ישמע, חס ושלוש מפומא לאודנא לא גליא... רק בעת שביתת הנשק, בעת צאת קול

התחנ"ה בן' באב או קולו ישמע... ועם כל זה סוף כל סוף האמת ההיסטורי מבצבץ ויוצא לחוץ על אף שינתו הכפולה כשל שינת חוני המעגל... סוף-סוף כל הרבנים הקדושים ועוזריהם באים על שכרם, מרן זצ"ל במקום הראשון בראש, ידידו 'האינטימי' רבה של גיקולסבורג עומד על יד ימינו לתמכו, ולנעץ תחילת הסיפור בסופה — ר' וואלף פלעקלש שזכה לשמור על העתק הכרוז/המניפסט אף הוא בא בשכרו, כי בודאי "שיש לשער שהשתתף עמהם". ובזכות 'השערה' יהי זכרו בספרו של ד"ר זהבי, בין אלה ה"ראשוני המיישבים" את ארץ ישראל.

אינני יודע מה הן המגמות הפוליטיות או האידיולוגיות של המחבר בספרו זה. למעשה אף אינני יודע האם יש לו מגמות כאלה, וכשאני לעצמי אף אינני מעוניין לא במגמות אף לא בחסרונן. כמו כן אין מגמתי להציל כבודו של מרן קדוש ישראל החתם סופר זצ"ל שחולל בספר הזה — כבודו הרם אינו צריך להגנה מצדי. מגמתי היתה בכתיבת שורותי אלו: לבדוק האם הספר הזה המוצג בשער כספר רציני "תולדות הציונות בהונגריה", ספר המתיימר לפי אותו השער לגשר תקופה ארוכה של מאה וכמה שנים בין שני דפיו, ספר המתרברב לדחות כל כותבי תולדות ישראל בארץ ההיא — מגמתי לראות האם צדקו דבריו של המחבר. חפצתי לדעת מה ערכו של הספר הזה כספר שימושי ורציני. לצערי עלי לתודות, שמסקנתי — עד כמה שיש לה ערך כלל — היא שלילית בהחלט. דומה לי שבדוגמאות שהבאתי הראתי צדקת המשפט השלילי, דומה לי שהראתי גם כן ששמו של הספר אין בו הצדקה, ואינו אלא הסוואה המכוונת לסמא עיניהם של קוראים תמימים. דומה לי שהראתי לדעת שערכו של הספר אינו אלא בהתאם לידיעותיו, לכשרונותיו, לדמיונותיו ולמשפטיו הקדומים של מחברו, יוצרו ומחוללו.

לא פחות ואף לא יותר.